

Є. Ерліх

ПРО ЖИВЕ ПРАВО

Передрук (мовна редакція В. С Бігуна) за: Ерліх Евген. Про живуче право. – Львів: Товариство Українсько-Руських пра-вників, 1911. – 14 с Початково опубліковано: Про живуче право [Пер. з нім.] // Правничий вісник [Орган товариства Українсько-Руських правників. Редактор Станіслав Дністрянський. – Львів]. – 1911. – Ч. 3/4. – С 191-204. Цифра в квадратних дужках вказує на сторінку в тексті з якого передруковується стаття.

І. Загальні примітки

[-1-] Коли б хто спитав австрійського юриста старого гатунку, яке право діє у певній провінції австрійської монархії, то він певно не був би дуже стурбований тим, що відповісти: достатньо було б лише вказати на поважне число збірників законів, що прикрашають його книжні полиці.

Коли відвернемо наші очі від паперу і переведемо їх на людей, що мешкають на нашій планеті, то переконаємося, що з кодексів довідаємося в кращому разі хіба що про параграфи, які наводять суди або інші власті для вмотивування своїх рішень. Вони не кажуть нам навіть, як застосовують ці параграфи суди, чи інші власті; бо це застосування є відмінним, як відомо, залежно від місця, від дня, й навіть у певному розумінні від людини. Тим більше небагато можемо дізнатися з того всього права, яким дійсно в своєму щоденному житті керується народ, і якого часто придержуються суворіше, аніж параграфів (По-рівн.: Ehrlich Eugen. Die Erforschung des lebenden Rechts в: Schmol-ler Jahrbuch, T. 35, с. 129 і д.)

[-2-] В Буковині, наприклад, поряд проживають чимало національностей: русини, румуни, німці, євреї, росіяни, словаки, мадяри, цигани. Юрист старого гатунку скаже напевно, що всі вони мають лише одне й те ж цілком однакове право, що діє в усій Австрії. Однак вже навіть поверхневий погляд на речі переконав би його, що кожен з тих народів притримується в усіх своїх правничих відносинах щоденного життя цілком відмінних правових засад. Давній принцип особності (*особовості*) в праві в дійсності продовжує жити, тільки на папері він заступлений принципом територіальності.

Запропонований квестіонар* має на меті відшукати живе право.

Самозрозуміло, що квестіонар має дати тільки в загальному деякі основи для дослідження: чим самостійніше виходитиме дослідник за ті кордони, чим ширше зрозуміє своє завдання, чим більше спостерігатиме все своїми очима, тим більше зможе відкрити та подати. Квестіонар звернений передусім до селянина. Бо марно було малою кількістю питань охопити всю різноманітність та різноманітність міського життя. Відтак щодо тих народів, які живуть переважно в містах, наприклад євреїв, слід вийти за межі квестіонару.

Але й щодо народів, які живуть переважно сільським життям, не можна тільки обмежуватися дослідженням самого селянина. Так, наприклад, стан священників живе переважно в тих самих, широко розгалужених, родинях; він є, так би мовити, наче народом у народі, зі своїми власними переказами і правовими звичаями (передусім щодо сімейного та спадкового права).

Слід наголосити на тому, що не йдеться про те, щоб на деякі питання отримати короткі стверджувальні чи заперечувальні відповіді! Навпаки, відповіді повинні бути дуже докладні, оповідальними і підкріплені свідченнями, а не бути скупими і догматичними. Було б дуже бажаним наводити окремі випадки, які є питомими для правового розуміння людей, дуже докладно описувати окремі правові відносини так, як вони відбиваються [-3-] в очах дослідника: наприклад, як люди погоджуються щодо польового примусу, як ведуть свої справи селянські спілки для оренди або збуду худоби. Не можна мати нічого проти того, щоб окремі відповіді могли виходити цілими дослідженнями. Чим детальнішим є представлене, чим більше воно має індивідуальних рис, тим докладніше воно відбиває живе право, тим живішим воно стає, тим ціннішим і тим більш науковим. В житті нема абстракції, вона є лише на папері.

При цьому найкраще досліджувати такі села, в яких мешкає якийсь нарід (отже в нашому випадку русини), який найменше змішаний з іншим народом, села, що не мають багато від-

* Квестіонар – питальний лист (прим ред) *Проблеми*

носин з іншим світом, де звичаї довго зберігаються. Певно, що зміни, відхилення, дослідження нового розвитку мають немалий інтерес: однак слід передусім зібрати старе, що зникає.

Дослідження слід починати опитуванням старих досвідчених людей. Треба дуже вважати на те, що говорять опитувані й порівнювати сказане з тим, що є насправді, бо часто висловлене може бути їхнім власним моральним переконанням, і, з відповіді, радше слід взяти те, що практикується насправді, що є в звичаї і правом. Опісля буде дано доручення, коли головну справу буде завершено, йти від хати до хати, щоб на власні очі переконатися в тому, що з того дійсно практикується, а що було може тільки бажанням або уявою опитуваного.

Де вдасться знайти писані права або грамоти, там треба долучити копію або оригінал або щонайменше вказати, яким способом можна їх набути.

Очевидно, що ті правові відносини і положення, яких стосується квестіонар, хоч вони й належать в основному до живого, та все ж таки загалом до погасаючого вже правового розвитку, що вони не є єдиними в живому праві. Але саме для того, що саме життя мусило бути безпосереднім предметом дослідження і науки, останні повинні звертатися передусім до того, що життя може безпосередньо найповніше подати. Що при тому не можна обминути цілковито уряджень модерного правового життя, це розуміється саме собою: треба, досліджувати фабрики, [-4-] банки, взірцеві господарства передусім великої осілости і лісництво та розбирати їх правничий зміст. При тому треба вивчати передусім питомі прояви краю і околиці, як наприклад угоди оренди, угоди стинатиня і корчування дерева і т. д.

При фабриках треба дослідити організацію фабрики, правові відносини робітника та купецьких і технічних сил. Тут йдеться про угоди, які заключили робітники і урядники з управою підприємства про роздрібні та гуртові (тарифні) угоди; а також про те, які задачі і яке становище на підприємстві мають окремі групи робітників та урядників, від директора фабрики аж до порт'єра (дверника), їх підпорядкування, та яке становище займає кожна окрема група загалом.

Подібним чином досліджуються правові відносини осіб, які зайняті поза підприємством, наприклад агентів, подорожніх торговців і т. д.

До організацій промислового обороту відносяться також підприємства загалом позиточних добродійних і промислових товариств.

Кожен рід промислу творить окремі речові права відповідно до своїх особливих потреб. Хоч яким би дивним могло видатися правникові, та все ж таки право власності на хімічній фабриці є відмінним, від того ж на вальцівні, і цілком іншим, аніж на рілльнім ґрунті, на лісі або чиншовім домі; адже і законне унормування є тут відмінним. Хімічна фабрика буде також мати спеціальні роди речових прав, службностей і прав користування – це, якщо згадати лише про водні управління. Коли вона має на меті винайняти чи орендувати чужий ґрунт, то зміст угод найму і оренди буде значною мірою продиктований технічними і купецькими прикметами якраз тієї індустрії. Це стосується також і різних речових прав на рухомі речі (спеціальні права застави!). Те все слід дослідити і юридично визначити. Далі треба визначити правові відносини замовників і постачальників, угоди, на яких вони заключаються, які при тому наявні звичаї, які кредитні відносини, який спосіб виконання угод, які причини і наслідки повідомлення про хиби. Відтак відношення окремих проми- [-5-] слових установ до себе, відношення цілих підприємств, їх правові форми (чи окремі підприємства? товариства цивільного права? акціонерні товариства? товариства з обмеженою відповідальністю?), при чому належало б подати їх особливі прикмети по можливості детально. Опісля треба подати зміст картельних угод і природу їхньої угоди. Далі навести правові відносини винахідників і власників патентів тієї промисловості. Нарешті й рід правових спорів, які при тому ведуться, і те, як вони вирішуються державними, становими або мировими судами.

Чи в таких випадках йдеться про право, чи про звичай, це треба залишити на вирішенням тим, хто проявляє більший інтерес до безплідної термінології. Дещо треба справді віднести до звичаю: це передусім там, де в квестіонару йдеться про залишки купецького чи грабункового шлюбу, залишки, які майже зовсім не впливають на правові наслідки шлюбу і на відносини подружжя між собою.

Прийшов вже час, щоби прихильники історичної школи, котрі вже не одне століття проповідують велику правду про те, що право мусить впливати із правового переконання самого народу, нарешті вдалися до того, щоб остаточно вивчати те правове переконання народу, про яке безперестанку говорять як про таке, що є єдиним джерелом усього права.

Тому нехай ця коротка розвідка буде закликком до загалу правників, щоби якнайскоріше

приступити до зібрання тих всіх звичаїв і правових норм, які живуть в народі без огляду на зобов'язуючі закони. Якщо це не наступить зараз, то є небезпека, що найкраща скарбниця народного права пропаде без сліду, бо воно й так раз у раз поступається мертвій букві закону. Нижче представлений квестіонар має на меті полегшити зібрання живого права*.

II. Квестіонар про живе право Особисті відносини.

A. Національна приналежність:

Кого народ вважає приналежним до нації? Чи є вирішальним походження? Чи віросповідання? Чи трапляється так, що хтось змінює віросповідання, але залишається при своїй нації? Для чого діє ця та зміна віросповідання? Як відносяться до вихрещених євреїв? Чи їх причисляють до народу? До якої нації причисляється вихрещений євреїв, коли ожениться з приналежною до того віросповідання, на яке він перейшов? Або вихрещена єврейка?

B. Подружжя:

1. Перешкоди для вступу в шлюб. Чи вважається шлюб недозволенним з якихось інших причин, аніж законних і церковних? Чи є села або поодинокі родини, які не вступають між собою у шлюб? Який вплив мають станові різниці? Як є при шлюбах з представниками іншої нації (з поляками, німцями, євреями, циганами, іноземцями)?

2. Що чоловікові є дозволеним, на думку жінки? Чи забороняється їй виходити, ходити до корчми, зустрічатися з подругами, із знайомими чоловіками? Чи наказує він їй працювати? Чи вона виконує його накази? Чи відкриває він її листи? Чи б'є її? Чи інакше її карає?

3. Що дозволено жінці, на думку чоловіка? Чи він підпорядковується її вказівкам?

4. Чи трапляються розлучення (розводи)? З яких причин? Чи розводиться подружжя без розлуки? З яких причин? Як поводить себе щодо дітей? Чи сини залишаються з батьком, а доньки з матір'ю?

---

* Разом із цією розвідкою висловлюємо надію на те, що наші правники зможуть надсилати свої праці про наше народне право на підставі долученої анкети. Цим Товариство українсько-руських правників у Львові заявляв, що друкуватиме в своєму органі розвідки про наше народне право – і закликає своїх членів, щоб вони надсилали їх якнайшвидше (*Редакція*).

V. Батьківство і синівство:

1. Які права дає батьківська влада над 1) синами, 2) доньками? Чи батько займається вихованням дітей? Чи забороняє їм виходити, ходити до шинків, мати стосунки з чужими людьми; чи обороняє їхнє моральне життя? Чи карає дітей? Чи трапляються жорстокості до дітей? Чи [-7-] в таких випадках вмішуються сусіди? Чи траплялося так, щоб зверталися до суду? Хто? Дитина, чи сусіди? Чи силуються діти до роботи? Чи терпляться любові? Чи сини виходять самовладно па вандрівку (головно в жнива), чи за згодою родичів? Чим зазвичай забезпечує батько сина (одяг? виховання? проживання)? Чи отримують коли від нього сини гроші на руки? Чи батьки женять своїх дітей, чи діти самі вибирають собі суджених? Чи за згоду на шлюб платиться щонебудь родичам судженої (а може опікунові або кому з найближчих свояків судженої сироти)? Чи трапляється, що грабунок молодої? Ї може навіть інші звичайні форми шлюбу без згоди родичів молодої? Чи трапляється, щоби діти противилися виборів батька? З яким наслідком? Чи сусіди стають в такому випадку на сторону батька чи дітей? Чи батько має вплив на вибір стану? Як довго триває той вплив батька? Який вплив залишається у батька на дітей, що вже вийшли з його власті? Чи трапляється, що поженені сини залишаються у домі батька і працюють у нього? Що отримують за це?

Оці питання треба окремо відповісти щодо синів і щодо доньок. На ті самі питання треба відповісти і стосовно матері; врешті решт варто і дещо про те сказати, що відбувається, коли батько й мати мають розбіжності у поглядах?

Г. Опікунство:

Чи сироти мають як правило опікуна? Чи опікун старається особисто про дітей? Яке становище займає вдова на думку дітей? Чи крім опікуна і вдови мають ще які інші особи вплив на долю дитини? Що то за особи (вуйко, стрий, тітка?). При кому залишаються сироти, коли помирає батько і мати? Хто дбає про них опісля? Коли вони залишаються при близьких родичах (при старшому братові, опікуну), чи тоді працюють у нього? Чи отримують щось за це?

Г. Братерство:

Чи трапляється, що дорослий брат, хоч би і без жодного маєтку, залишається при багат-

шому братові й працює для нього? Що за це отримує?

(Щодо опікуна, вдови і щодо всіх можливих третіх осіб треба відповісти на ті самі питання, які були поставлені щодо батька). [-8-]

Сімейне право.

1. *Сватні угоди* (Eherakte): Чи сватні угоди захлапаються після законного оформлення шлюбу? (Кілька відписів). Чи заключаються сватні угоди письмово, але без законних форм? (Відписи). Чи заключається сватну угоду усно? Що отримує жених і суджена від своїх родичів? Який ще зміст має така сватня угода?

2. Чи чоловік дістає віно? Які права чоловік признає собі до віна і до майна своєї жінки? Чи проводиться різниця між віном та іншим майном ланки? Чи власником нерухомості жінки вписується в ґрунтових книгах жінка, чи чоловік, чи обоє? Чи чоловік розпоряджається майном жінки (через купівлю, дарування і т. п.)? Чи чоловік жадає згоди жінки, коли хоче продати щось з її віна або іншого майна? Або чи робить це самовільно? Що діється з ціною купівлі? Чи вживає її тільки для себе, чи для жінки? Які права має жінка до маєтку чоловіка? Чи вписується вона співвласником його нерухомості до ґрунтових книг? Чи чоловік розпоряджається самостійно своїм майном, чи тільки за згодою жінки?

3. Права родичів до майна дитини,

а) перед усім щодо того, що дісталось дітям через спадкування чи дарування? Чи вписуються діти до ґрунтових книг? Чи використовує це батько як свою власність? Чи розпоряджається цим самовільно, чи тільки зі згодою дитини? Що діється з вирученою ціною від купівлі, як батько продасть що з того? Чи вживає її для себе, чи для дитини? Чи батько розпоряджається і робочою силою дитини? Чи віддає дитину в найми? Від якого до якого віку таке робиться?

б) Що робиться із заробітком дитини? Передусім щодо заробітної плати за звичайну службу і щодо заробітку в часі жнив? Як довго триває залежність дітей від родичів щодо майна і заробітної плати? Чи вона завершується з вступом у шлюб, чи іншим чином? (Ті самі питання відносно матері, вдови і опікуна). Чи в відносинах до родичів або до опікуна звертається коли до суду? Чи трапляється прийом чужих дітей за своїх (адопція), особливо бідних сиріт і то тільки з цією метою, щоб залучити робочу силу (слугу)?

4. *Розпорядження в старості*. Чи батько або мати господарюють аж до смерті, чи може віддають дітям майно ще перед смертю? Всім? Чи лише одному? Кому? Чи це робиться нотаріально, письмово чи без форми? Які при цьому батько і мати ставлять умови (відписи умов)? Чи такі угоди заносяться в ґрунтові книги а) на користь батька, і матери б) на користь дітей? Чи діти додержують таких угод? Чи радо їх виконують?

Майнове право.

1. *Земельний устрій*. Найкраще було б усталити ці питання від хати до хати: правові відносити на дому і в городі (власність, найм, чиншове право поверхні?) на рілля (власність? оренда? речове право користування?). Форма рільного ґрунту (розсіяна посілість? чи скуплена посілість?). До того належні служебності (окремі дороги, водопроводи тощо?). Як посідач ґрунту вступається до своєї посілості (зосібна при розсіяній посілості)? Як здійснюється управа над ріллям при розсіяній (польовий примус)? При розсіяній посілості вже через переліг і стернисько управа не може бути зовсім довільна. На громадську посілість треба звернути увагу.

2. *Устрій праці*. Працюють жінка та діти як правило вдома? Чи трапляється, щоби оженені діти залишалися вдома і працювали разом? Щоби брати і сестри (замужні та незамужні, на оженені та неоженені) лишалися у брата та у нього працювали? Що дістають за це крім помешкання та харчів приналежні до родини (жінка, діти, брати, сестри, вдова), котрі працюють вдома? Дістають одягу, чи грошову заплату? Чи по домах є слуги та служниці? Чи переважає між селянами звичай, коли вони взаємно та безоплатно одне одному помагають? Коли так, то як цей звичай є зорганізований?

3. *Право угод*. Купівля нерухомих речей? Чи трапляється усна купівля ґрунту або письмова, але така, яка нездатна до внесення в ґрунтові книги. Які угоди? (Відпис кількох угод купівлі). Які є як правило угоди при купівлі худоби?

Службова угода:

а) з різними слугами, правильні угоди при тому? [-10-]

б) з денними заробітчанами – тривалість робочого дня, які роботи мають виконуватися, спосіб винагороди (гроші, чи в натуральній формі)?

в) якого змісту є угода з вівчарем? з пастухом худоби? з половим пастухом? (тар).

Угода оренди. Як заключають угоду оренди: усно, письмово, нотаріально і в яких випадках? Хто винаймає (сам власник великої посілости, чи хто інший)? Хто є посідачем оренди? Селяни, чи тільки комірники (що мають тільки хату і город)? Чи зовсім ніщо не посідаючи? Предмет оренди: рілля, долини, домки з городом, рільні парцелі? Зміст угоди оренди? (Про всяк випадок з відписами грамот).

При усних угодах оренди: Коли починається оренда; як довго триває (рік, довше)? Які права має власник оренди? Чи може управляти, що хоче, чи тільки певні роди? Чи може гнати худобу на пашу, як вже скошив сіножать, або як зібрав жниво? Коли платить чинш за оренду? Частинами? Нараз? Чи може забрати жниво, коли заплатив чинш? Яким великим є завдаток? Чи посідач оренди зобов'язаний крім чиншу до інших послуг? (Роботи у господарстві або на полі винаймаю чого оренду?) Особисто? Чи через жінку, дітей? В натуральній формі? (Яйця? молоко? масло? польові плоди?) Чи трапляється соїопія patriaria? (Посідач оренди не платить жодного чиншу, але зате має доставити якусь частину жнива). Чи існує зобов'язання для посідача оренди гноїти поле? Взагалі, чи тільки тоді, як було виражено таку угоду? Чи посідач оренди може жадати зменшення чиншу при поганому врожаї (жниві)? Що діється, як посідач оренди не управляє ґрунту? Чи посідачеві оренди можна надалі здавати в оренду іншим? Що діється, як орендар продасть свою посілість? Особливо в випадку, коли ґрунт було здано в оренду на більше літ. Чи купівля зупиняє оренду? Чи той, що купив, мусить дозволити посідачеві оренди бодай те, що він управляв, забрати собі як жниво? Чи не є звичай пасти на стерни? Чи по скошенню сіножатей (при найму сіножатей) або по жнивях може кожен в селі гнати худобу на пашу? Чи тільки певні особи? Як позначається [-11-] орендований ґрунт? Чи наймач показує його посідачеві оренди, чи може вимірює?

Угода спіли. Чи заключаються угоди спілки? В яких цілях? Може для спільного управління своїх ґрунтів? Чи, щоб винаймати спільно поля та ліси? Чи спільно винаймені поля або ліси управляють самі посідачі оренди, чи пускають в дальшу оренду? Чи заключають спілки для спільної торгівлі (худобою, овочами, збіжжям)? Які особи (якого стану) є спільники? Які форми

мають угоди (усно, письмово, нотаріально)? (Відписи). Який зміст мають ці угоди?

Кредитові умови: Довільно можна описати найбільш уживані форми лихви на селі; крім грошевої лихви розглянути також лихву в товарах і лихву в роботі. Далі треба подати зміст декількох боргових скриптів, що є зафіксовані в ґрунтових книгах, а також описати інші відносини застави (ручний застав, pactum antichreticum).

Спадкове право. Хто пише в селі заповіт? сільський писар? священник? Чи трапляються усні правочинні заповіти? Зміст заповітів і спадкових угод. (Відписи). Чи як правило складається заповіт чи переважають випадки смерті без останньої волі? Чи всіх дітей однаковою мірою визначають спадкоємцями, чи тільки одну дитину? Чи більше дітей? Чи протегуються деякі діти? Котрі? Сини? Найстарший син? Наймолодший? Сини перед доньками? Дістає тільки один син господарство, а інші дістають винагороду (загоду, Abfindung)? Чи установлюються їхні спадкоємці до обов'язкової пайки? Чи доньки дістають свою спадкову пайку, чи тільки вивіване? Чи є випадки смерті без останньої волі? Чи зрікаються деякі діти, чи тільки доньки своєї спадкової пайки за дешеву винагороду? Яким чином діляться спадкоємці? Чи діляться ґрунтом в натурі? Чи переймає його тільки один, а іншим дається винагорода грошима? Хто є переємцем? Найстарший, чи наймолодший син? вдова? чи вдовець? (Найліпше було б відповідати на ті питання на підставі судових актів спадкової розправи). Що дістає один із подружжя, що залишається при житті, в заповітах або спадкових угодах? Якого змісту є заповіт, коли нема власних нащадків? [-12-] Чи трапляється, щоб браття по смерті батька залишали спадкове майно спільним і господарювали разом? Чи також, коли вже поженились, чи тільки до шлюбу?

Правова охорона. Чи є по громадах мирові суди? Постійні, чи тільки для деяких випадків? Якого роду спори належать до мирового суду? Хто є мирові судді? (Один? більше? якого стану?). Який процес? (усний? чи письмовий? Заслуховуються свідки? Як поводить при цьому? Чи виключається деякі особи від свідчення? Як видається орік? Чи орік пишеться? Чи той орік приймають завжди сторони, чи трапляється, щоби одна сторона противилась орікові? Чи такий поступок загально п'ятується? Чи трапляються мирові суди після приписів цивільної процедури? Якого роду процеси провадять селяни перед судами?

III. Приклади збирання даних

А) Оренда сіножаті.

Таку сіножать винаймається зазвичай на одноліто аж до снігу (св. Стефана). Орендар може насамперед зібрати сіно, а опісля, як ще трава виросте, також гнати худобу на пашу. Оренда більше як на один рік трапляється зрідка, а чинш тут є значно нижчим, але треба його заплатити нараз; це пояснюється тим, що така оренда походить звичайно з грошевої біди (грошевого клопоту) орендаря.

Укладення угоди відбувається усно без свідків. Завжди дається завдаток, що виносить близько 5 [в оригіналі нерозбірливо – *ред.*], чиншу. Винаймаючи то звичайно власники великої посілості, або багаті селяни (дуки-селяни), що посідають щонайменше 20 моргів, котрих самі з браку робочих сил не можуть обробляти.

Орендарі є зазвичай комірниками, що мають кілька голів худоби і беруть сіножаті в оренду для власного ужитку; хоч також трапляється, що сіно продають.

Але також маючи селяни, звичайно свояки, створюють спілки оренди, котрі орендують від власника великої посі- [-13-] лості більші долини, та відтак винаймають кусниками дальшим орендарям. Завдаток дають рівними частинами та укладають з винаймаючим письмову угоду. Чистий зиск обчислюється по році і розділяється. Угоду оренди з власником великої посілості заключають письмово, як вище було згадано, а угоду з дальшими суборендарями усно; перша угода триває часом 5-10 років. Спори між спільниками, які би доходили до суду, дотепер не трапляються, бо тут укладають спілку особи, котрі між собою мають особливу довіру. При малій оренді встановлюється звичайно, що чинш треба заплатити до свята Марії, але у всякому разі, аж як орендар збере сіно. Як нема такої угоди, то орендар може справді косити, але до тих пір не сміє забрати сіна, аж поки не заплатить чиншу. Не раз, особливо тоді, як орендар користується довірою, вимовляється, що сіно можна забрати також скоріше; але тоді мусить він за чинш дати вексель. Якщо обидві сторони знають місцезнаходження ґрунту, то не вдаються до формальної передачі; в іншому випадку виходять для цього на місце. Як нема жодного вигляду на другу косовицю, то в тім часі, який ще лишається, існує певного роду загальне користування паші. Орендар може це однак виключити, приміром тоді, як долини знаходяться

між полями. Але при сіножатях, що примикають одне до одного, не можна виключати спільної паші, - і так існує переконання, що після 7. падолист (св. Дмитрі) можна пасти свою худобу всюди. Скошено траву десь близько в часі до Петра та задля доброї погоди є вигляди на другу косовицю, то орендар дбає про те, щоб мав право також на другу косовицю. З цією метою виставляє знак, себто пруті з в'язанкою соломи. Вони означають, що на тій сіножатті не можна пасти. Як хто би пас в недозволеному часі, то виходить на місце комісія у складі двох оцінювачів, щоби це констатувати і оцінити. Кожен оцінювач отримує 2 К за оцінку. На пашу можна гнати худобу всякого роду без виїмку. Треба вважати за мовчазну угоду, що орендар може брати з сіножаті пруття потрібне до поставлення обороту. [-14-]

Б). Орендарільного ґрунту.

Беруть в оренду 6-7 багатих селян (дуків), котрі через брак робочих здають в оренду свою посілість парцелями.

Парцелі маленькі, а саме 4. Орендарями є комірники, що крім хатинки мають кілька пращин городу, але не мають поля. Орендують так під зимовий, як і літній засів. При першій оренді, що триває до 7. падолиста (св. Дмитра) вистачає, як дається зовсім маленький завдаток, бо орендар і без того управляє. Далі використання ґрунту є без нічого дозволене по зведенню зимового засіву, як тільки воно заперечується. Чинш оренди платиться двома частинами, одна на св. Петра і Павла, друга при звоженню. Як орендар не має грошей, то наступає те саме, що в подібнім випадку при винаймі сіножаті.

Щодо літнього засіву, то звичайно домовляються, які плоди і в якому обсягу орендар може збирати. *Colonia patriaria* трапляється дуже рідко.

Ґрунт розмірює знавець в присутності орендаря на пращині. Відвічальності за вимір не береться. Якщо оренда триває більше років, то домовляються, що орендар мусить гноїти поле.

Remissio mercedis цивільного закону як правовий інститут зовсім не відомий. Як орендареві в дуже погані роки опустять малу частину чиншу, то це вважається за велику ласку.

Завдаток зараховується в чинш. Коли орендар крім завдатку не обробляє поля, і орендар змушений винаймати поле іншому, то завдаток пропадає. Дальша оренда дозволяється. Як орендар помре, то на його місце вступає жінка, коли ж лишаються тільки малолітні діти, то опікун.

При купівлі оренда не припиняється, оскільки покупець не зобов'язаний продовжити оренду, коли йдеться про оренду на тривалий строк. Оскільки орендар може зібрати те, що виростив.

Мовна редакція В.С. Бігуна

Є. Эрлих

ЖИВОЕ ПРАВО

Исследовательская статья 1911 г. известного социолога права Евгения Эрлиха (1862-1922), оригинально изданная на украинском языке во Львове, излагает мысли исследователя о «живом праве», методологии его исследования. В приложении даётся опросный лист с помощью которого автор предлагает исследовать «живое право».

E. Ehrlich

LIVING LAW

A 1911 research article, originally published in a Ukrainian journal in Lviv, outlines some thoughts of the famous sociologist of law Eugen Ehrlich (1862-1922) on the “living law”, the methodology of it research. The article concludes with a questionnaire that Ehrlich suggested for the study of the “living law”.